

<https://helda.helsinki.fi>

Oikeuksien intressiteorian puolustus

Kurki, Visa Anton Julius

Gaudeamus

2019-10-15

Kurki, V A J 2019 , Oikeuksien intressiteorian puolustus . julkaisussa M Aalto-Heinilä & V Kurki (toim) , Mitä oikeudet ovat? : Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia . , 4 , Gaudeamus , Helsinki .

<http://hdl.handle.net/10138/309736>

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

4

OIKEUKSIEN INTRESSITEORIAN PUOLUSTUS

VISA KURKI

Eri tahojen oikeuksista puhuminen on jatkuvasti lisääntynyt: nykyään vedotaan yleisesti esimerkiksi lasten, tulevien sukupolvien, eläinten ja yritysten oikeuksiin. Jopa kysymys robottien oikeuksista on alkanut viime aikoina nousta julkiseen keskusteluun. Lisäksi poliittisia vaatimuksia verhotaan yhä useammin oikeuksien kielelle. Esimerkiksi jonkin huonosti palkatun ammattiryhmän vaatimus saada lisää palkkaa on helppo perustella siten, että oikeus riittävään toimeentuloon on ihmisoikeus. Jotta voitaisiin arvioida, onko esimerkiksi roboteilla tai eläimillä oikeuksia, tai mitä oikeus riittävään toimeentuloon merkitsee, on määriteltävä, mitä ”oikeuksilla” tarkoitetaan.

Filosofit ja oikeusteoreetikot ovat analysoineet oikeuden käsitettä jo satojen vuosien ajan. Ensimmäisenä subjektiivisen oikeuden käsitteen muotoilijana pidetään usein William Ockhamilaista: hän erotti subjektiivisen oikeuden siitä, mikä on yleisesti oikein (ks. luku 1 tässä teoksessa). Englanninkielisessä maailmassa huomattavia oikeuskäsitteen analyyseja ovat esittäneet muun muassa Jeremy Bentham, Wesley Newcomb Hohfeld ja H. L. A. Hart, saksan kielialueella taas Immanuel Kant, Friedrich Carl von Savigny ja Rudolf von Jhering.

Esittelen tässä luvussa nykyistä analyyttisen oikeusfilosofian piirissä käytävää väittelyä oikeuden käsitteestä. Lähtökohtana tässä väittelyssä on, että oikeuden käsite on epäselvä ja että käsitettä käytetään yleis-, juristi- ja filosofikielessä monin eri tavoin. Tarjoan tässä luvussa työkaluja oikeuksien analyysiin ja tuon esille näiden työkalujen avulla perusteltuja määritelmiä oikeus-sanalle.

OIKEUKSIIN LIITTYVIÄ EPÄSELVYYKSIÄ

Oikeus-sanalla voidaan viitata paitsi oikeuksiin (*rights*) myös esimerkiksi oikeusjärjestelmään ("Suomen oikeus"), tuomioistuimeen ("korkein oikeus") tai oikeudenmukaisuuden toteutumiseen yksittäistapauksessa ("saada oikeutta"). Oikeustieteilijät ovat tämän takia erottelleet niin sanotun subjektiivisen oikeuden eli "jonkun oikeuden johonkin" ja objektiivisen oikeuden eli oikeusjärjestelmän. Subjektiivinen oikeus-termi on tosin saanut nykysuomessa myös suppeamman arkikielisen merkityksen tiettynä oikeuksien alalajina. Tällöin tarkoitetaan oikeutta johonkin etuuteen, jonka myöntämisessä viranomaisella ei ole harkintavaltaa. Tästä hyvä esimerkki on subjektiivinen päivähoito-oikeus. Tälle suppealle merkitykselle ei ole suoraa vastinetta kansainvälisessä keskustelussa. Englannin kielessä laajempaa käyttötapaa vastaa termi *right*. Tässä luvussa käytetään subjektiivisen oikeuden käsitettä laajemmassa merkityksessä.

Varsinkin arkikielessä on myös ajoittain epäselvää, puhutaanko moraalisisista vai juridisista oikeuksista. Lause "Eläimillä ei ole mitään oikeuksia" voisi ihmiskeskeisen ajattelijan sanomana viitata moraaliin oikeuksiin, eli hieman kärjistäen lauseen sisältö olisi: "Eläimillä ei ole mitään oikeuksia, joten eläimiä saa kohdella miten haluaa". Eläinaktivistin sanomana sama lause taas voisi merkitä, ettei eläimillä ole laissa tunnustettuja oikeuksia, vaikka pitäisi olla. Myös tutkijat ja teoreetikot puhuvat oikeuksista helposti ristiin.

Oikeudet ja harkinta

Niin oikeustieteessä kuin moraalifilosofiassakin olennaisia kysymyksiä ovat: Mitä saan tehdä? Mitä minun tulee tehdä? Tarkastellaan esimerkiksi tilannetta, jossa eläinaktivisti tunkeutuu eläintilalle paljastaakseen siellä tapahtuvan eläinten kaltoinkohtelun. Moni kansalainen ja filosofi on tällöin kiinnostunut siitä, onko aktivistin toiminta moraalisesti sallittua – tekikö hän väärin tunkeutuessaan tilalle? Tuomioistuimessa taas ratkaistaan, onko hänen toimintansa juridisesti sallittua, eli onko hän esimerkiksi syyllistynyt rikokseen. Tässä vaiheessa pitää erottaa moraalinen ja juridinen *harkinta* sekä tämän harkinnan *lopputulos*. Oikeus-sana voi nimittäin esiintyä sekä harkinnan osana – eli perusteena päätyä johonkin lopputulokseen – että itse lopputuloksessa.

Eläinaktivisti varmaankin ajattelee, että hänen oli moraalisesti sallittua tunkeutua tilalle. Tilanomistaja taas saattaa olla sitä mieltä, että eläinaktivisti teki väärin. Nämä näkemykset ovat kuitenkin päättelyn lopputuloksia – ne täytyy myös perustella jollain tavalla. Tarkastellaan tätä moraalista perustelutilannetta hieman tarkemmin.

Yksi tärkeä jako etiikan teorioissa on jako seurausetiikkaan ja velvollisuus- eli deontologiseen etiikkaan. Seurausetiikan mukaan on toimittava niin, että teoilla on mahdollisimman hyvät seuraukset. Jos eläinaktivisti on seurausetikko, hän voisi perustella näkemyksensä sillä, että tilalle tunkeutumisella on hyvät seuraukset: eläinten kärsimyksen tuominen julkisuuteen todennäköisesti vähentää niiden kokemaa kärsimystä tulevaisuudessa, ja tämä kärsimyksen väheneminen on painavampi asia kuin tilanomistajan mielipaha siitä, että hänen tilalleen tunkeuduttiin.

Deontologisessa etiikassa taas ajatellaan, että myös muita asioita kuin teon seuraukset on otettava huomioon, tai ettei seurauksia ylipäänsä saa ottaa huomioon. Deontologisen etiikan edustaja voisi esimerkiksi ajatella, että ihmisillä on tiettyjä perustavanlaatuisia oikeuksia, joita ei saa loukata koskaan tai lähes koskaan. Tällaista etiikkaa kannattava tilanomistaja voisi esittää, että tunkeutuminen oli väärin, koska se loukkasi hänen omistusoikeuttaan. Omistusoikeus toimii siis tässä hänen näkemyksensä perusteluna.

Niin seuraus- kuin deontologisestakin etiikasta voi kuitenkin myös *seurata* jotakin sellaista, mitä arkikielessä kutsutaan oikeuksiksi. Seurausetikko voisi hyvin sanoa: ”Eläinaktivistilla oli oikeus tunkeutua tilalle, koska tunkeutumisella oli paremmat seuraukset kuin tunkeutumatta jättämisellä.” Tässä tapauksessa ”oli oikeus tunkeutua tilalle” merkitsee samaa kuin ”sai tunkeutua tilalle”.

Myös oikeustieteessä on samanlainen oikeuksien kaksoisrooli.⁴ Tuomari, joka ratkaisee eläinaktivistin syyllisyyden, saattaa esimerkiksi pohtia, onko laittomuuksien paljastaminen oikeutettua, kun se on ristiriidassa sellaisten perusoikeuksien kuten omaisuuden ja yksityiselämän suojan kanssa. Perusoikeuspykälät on muotoiltu niin väljästi, ettei niiden merkitys yksittäistilanteessa käy ilmi pelkästään lakitekstiä lukiemalla (ks. tämän teoksen luku 7). Usein joudutaan pohtimaan, kuinka ”painavia” tällaiset oikeudet ovat ja kuinka lähellä niiden ydinaluetta liikutetaan. Perusoikeudet saattavat myös olla ristiriidassa keskenään; tällöin niiden välille on löydettävä paras mahdollinen tasapaino. Pohdinnan suoritettuaan tuomari voi joka tapauksessa ilmaista myös lopputuloksen

oikeuksien kielellä: ”Aktivistilla ei ollut oikeutta tunkeutua tilalle.” Lopputuloksena olevaa oikeutta ei enää voida tasapainottaa samalla tavalla kuin vaikkapa perusoikeuksia, koska se on nimenomaan tasapainotuksen seuraus.

Oikeudet ja oikeusasemat

”Oikeuksista” voidaan siis puhua sekä perusteina että lopputuloksina. Epäselvyydet eivät kuitenkaan pääty tähän. Silloinkin, kun pitäydytään oikeuksissa lopputuloksina, oikeus-sana sisältää erilaisia merkityksiä. Nostan esille neljä tärkeintä. Ensinnäkin ”oikeus” voi merkitä *odotusoikeutta*. Esimerkiksi ”oikeus ilmaiseen peruskouluun” tarkoittaa Suomessa ennen kaikkea julkisen vallan velvollisuutta järjestää peruskoulu ottamatta siitä maksua. Tästä velvollisuudesta seuraa odotusoikeus siihen, että julkinen valta järjestää tämän koulutuksen. Velvollisuutta ja sen vastinetta, odotusoikeutta, kutsutaan *oikeusasemaksi*.

Myös *vapaus* on oikeusasema. Jokamiehenoikeuksissa ”oikeus” tarkoittaa ennen kaikkea vapautta eli lupaa tai kiellon puuttumista. Ei ole kiellettyä samota muiden omistamissa metsissä ja kerätä sieltä marjoja. Tästä ei sinänsä seuraa metsän omistajalle muita velvollisuuksia kuin sellaisia, jotka ovat voimassa samoilustani riippumatta, kuten velvollisuus olla käymättä kimppuuni. Englantilainen filosofi Thomas Hobbes (1588–1679) käyttää oikeus-sanaa samaan tapaan puhuessaan luonnontilassa vallitsevista oikeuksista. Hobbesin mukaan ”oikeus” tarkoittaa nimittäin ”vapautta tehdä tai olla tekemättä”.² Luonnontila on Hobbesin kuuluisa ajatus tilasta, jossa ei ole yhteiskuntajärjestystä ja jossa vallitsee kaikkien sotatila kaikkia vastaan. Tällöin ihmisen pitäisi yrittää edistää rauhaa, mutta ”luonnon oikeuden summa” sallii meidän ”kaikin mahdollisin keinoin puolustaa itseämme”.³ Tässäkään yhteydessä ei voi mielekkäästi puhua muiden velvollisuuksista, vaan ongelmana on lähinnä se, tekeekö väärin puolustaessaan itseään.

Jos ihminen on psyykkisesti riittävän terve, hänellä on oikeus tehdä testamentti. Tässä kysymys ei ole muiden velvollisuuksista eikä luvasta vaan *toimivallasta* tai *kompetenssista*: voiko henkilö aiheuttaa muutoksia muiden oikeusasemissa esimerkiksi tekemällä oikeudellisesti pätevän asiakirjan? Testamenttien kirjoittaminen ei ole kiellettyä vakavasti muistisairailtakaan, vaikkei heillä enää olisikaan oikeutta tehdä testamentti. Jos he panevat nimensä paperiliuskaan, jonka otsikkona on

testamentti, he eivät saa sakkoa tai vankeutta eivätkä he tee moraalisesti väärin. Liuskasta ei vain tule pätevää testamenttia. Tyypillinen esimerkki moraalisesta toimivallasta on lupaaminen: lupaamalla jotain itselle luodaan velvollisuus täyttää lupaus ja lupauksen kohteella on odotusoikeus siihen, että velvollisuus täytetään.

Lopuksi ”oikeus” voi viitata myös oikeusaseman suojaamiseen muutoksilta. Tätä kutsutaan *koskemattomuudeksi* tai *immunitetiksi*. Esimerkiksi Yhdysvaltain perustuslaki turvaa aseenkanto-oikeuden. Tämän vuoksi liittovaltiolla tai osavaltioilla ei ole toimivaltaa kieltää aseenkantoa tai esimerkiksi aseiden myymistä ja ostamista. Yhdysvaltain kansalaisilla on vastaava koskemattomuus suhteessa liittovaltioon ja osavaltioihin.

Edellä mainittuihin erotteluihin pääsee hyvin käsiksi niin sanotulla hohfeldilaisella analyysillä (ks. liite 1 teoksen lopussa), jonka kehitti alun perin yhdysvaltalainen oikeustieteilijä Wesley Newcomb Hohfeld (1879–1918). Hohfeld totesi, että väljässä arkimerkityksessä ”oikeus” voi olla mikä vain kantajalleen edullinen oikeusasema. Usein arkikielen ”oikeus” voi myös oikeastaan olla tällaisten oikeusasemien yhdistelmä. Oikeuksina tiukassa merkityksessä Hohfeld piti vain odotusoikeuksia (*claim-right*).⁴

Taulukko 3.1. Neljä oikeusasemaa.

	Merkitys	Esimerkkejä
Odotusoikeus	Oikeus jonkin velvollisuuden vastineena, ”oikeus odottaa” tietynlaista käyttäytymistä	Oikeus fyysiseen koskemattomuuteen, oikeus koulutukseen
Vapaus, lupa	Oikeus kiellon puuttumisena	Oikeus poimia marjoja metsästä, ilmaisunvapaus
Toimivalta, kompetenssi	Kyky aiheuttaa muutoksia muiden oikeusasemiin	Oikeus tehdä testamentti
Koskemattomuus, immunitetti	Suojaus oikeusasemien muutokselta	Monet perusoikeudet, esimerkiksi aseenkanto-oikeus tai pakolunastuksen kieltö

INTRESSI- JA TAHTOTEORIAM

Kuten edellä on tullut esille, ongelmana on, että käytämme miten sattuu sellaisia oikeuteen liittyviä normatiivisia termejä kuten ”velvollisuus”, ”toimivalta”, ”vapaus”, ”lupa”, ”oikeutus”, ”erivapaus”, ”kelpoisuus”. Oikeuksista puhuttaessa saatetaan viitata moraalisiin tai juridisiin oikeuksiin ja harkinnan perusteisiin tai lopputuloksiin. Varsinkin harkinnan lopputuloksena oikeus voi merkitä eri asioita: odotusoikeutta, vapautta, toimivaltaa tai koskemattomuutta. Arkikielen epämääräinen tapa puhua oikeuksista ei itsessään ole väärä, mutta se voi olla harhaanjohtava tai johtaa esimerkiksi virheelliseen päättelyyn. Tämän vuoksi olisi hyvä, että käsitettä käytettäisiin täsmällisesti, joten keskityn seuraavaksi oikeus-sanana määrittelyyn.

Suurin osa oikeuksia koskevista teorioista voidaan luokitella kahteen ryhmään: intressi- ja tahtoteorioihin. Molemmista ryhmistä oikeudet ymmärretään pääasiassa velvollisuuksien vastineiksi. Ajatuksena on, että velvollisuuksilla on ”suunta” – niitä voi olla jotakuta *kohtaan*, ja tämä joku on oikeudenhaltija. Intressiteoriassa velvollisuuden suunta määräytyy sen perusteella, ketä tai mitä velvollisuus tyypillisesti hyödyttää, kun taas tahtoteoriassa oikeudenhaltija voi kontrolloida toisen velvollisuutta. On syytä painottaa, ettei teorioiden tavoitteena tyypillisesti ole paljastaa oikeuden ”todellista olemusta” ainakaan missään suoraviivaisen kirjaimellisessa mielessä. Sen sijaan ne eksplikoivat eli selittävät ja tulkitsevat arkipäivän käsitteitä täsmällisempään muotoon. Näin ollen oikeuksien teorian eivät yleensä edes pyri kattamaan kaikkia yleiskielen tapoja käyttää oikeus-sanaa.⁵

Tahtoteorian

Oikeuksien ymmärtämisellä tahdonvalta on pitkät historialliset juuret. Yksi huomattavimmista tahtoteoriaa kannattaneista filosofiista oli saksalainen Immanuel Kant (1724–1804), jonka tahtoteorialla oli myös suuri merkitys 1800-luvun luultavasti tunnetuimpaan saksalaiseen oikeustieteilijään Friedrich Carl von Savignyn (1779–1861). Etenkin Savignyn yksityisoikeutta koskevat näkemykset olivat vaikutusvaltaisia myös Suomessa. Tahtoteorialla on muitakin nimekkäitä tukijoita: 1900-luvun kaksi suurinta oikeusfilosofia, itävaltalainen Hans Kelsen (1881–1973) ja englantilainen H. L. A. Hart (1907–1992). Myös yksi Suomen

merkittävimmistä oikeusteoreetikoista, Aulis Aarnio, on esittänyt tahtoteoriaa puoltavia näkökantoja.⁶

Tahtoteorioissa korostuu ensinnäkin ajatus, ettei kaikkia velvollisuuksia vastaa mikään oikeus. Esimerkiksi velvollisuus olla kävelemättä punaisia päin olisi tällainen velvollisuus: jos Mikko kävelee autottoman tien yli punaisia päin, hän ei riko kenenkään oikeutta. Sen sijaan jos Mikolla on velvollisuus maksaa Annalle 500 euroa, Annalla on oikeus saada Mikolta 500 euroa. Annalla on jälkimmäisessä tapauksessa toimivalta vaatia Mikkoa maksamaan tai vaikkapa antaa velka anteeksi. Mikon velvollisuus on tällä tavalla Annan tahdonvallan piirissä, joten Annalla on velvollisuutta vastaava oikeus. Liikennevalojen ollessa kysymyksessä vastaavaa tahoja ei ole.

En käy tässä kattavasti läpi tahtoteorian vahvuuksia, sillä tahtoteoriaa käsitellään tarkemmin tämän teoksen seuraavassa luvussa. Tässä riittää todeta, että tahtoteoria tuntuu monelle intuitiivisesti oikealta. Esimerkiksi juristille on luontevaa ajatella, että olennainen osa oikeuksia on mahdollisuus vaatia niitä tuomioistuimessa. Koska tahtoteoriassa juridiset oikeudet kytketään tällaiseen mahdollisuuteen, moni juristi varmasti ajattelee, että tahtoteorian oikeudet ainakin ovat oikeuksia.

Intressiteoriat

Oikeuksien intressiteorioissa oikeudet ja velvollisuudet yhdistävä liima ei ole oikeudenhaltijan tahto vaan intressi eli hyöty tai etu. Näiden teorioiden perustavana ideana on, että oikeudenhaltija on jollain tavalla paremmassa asemassa kuin hän olisi ilman oikeuttaan. Intressi-sanalla ei siis tässä viitata kiinnostuksen kohteisiin, kuten monissa eurooppalaisissa kielissä. Intressiteoreetikot eivät kuitenkaan millään tavalla väheksy tahdon tai suostumuksen merkitystä: intressiteoria ei ole esimerkiksi kannanotto itsemääräämisoikeuden tai autonomian merkitystä vastaan. *Kaikkia* oikeuksia ei silti voi intressiteoreetikoiden mukaan ymmärtää oikeudenhaltijan tahdon näkökulmasta. On myös syytä painottaa, ettei suurin osa intressiteoreetikoista väitä oikeuksien olevan *sama asia* kuin intressit; sen sijaan heidän mukaansa intressi on oikeuden välttämätön komponentti. Englanninkielisessä maailmassa varhaisen intressiteorian esitti filosofi Jeremy Bentham (1748–1832), saksankielisessä taas juristi Rudolf von Jhering (1818–1892), jonka mukaan oikeudet ovat ”oikeudellisesti suojattuja intressejä”.⁷

Intressiteoreetikoista osa ymmärtää oikeudet perusteina, osa taas johdopäätöksinä. Esimerkiksi israelilaisen oikeusfilosofi Joseph Razin esittämän kuuluisan intressiteorian mukaan X:llä on oikeus johonkin, jos jokin X:n hyvinvoinnin osa-alue on lähtökohtaisesti riittävä peruste asettaa jollekulle toiselle velvollisuus.⁸ Vaikka Razin teoria on edelleen sangen suosittu, siinä on kiistattomia ongelmia. On esimerkiksi luontevaa sanoa, että sanomalehden toimittajalla on oikeus olla paljastamatta lähteitään. Se, ettei toimittajan tarvitse paljastaa lähteitään, on varmasti myös hänen intresseissään. Kuitenkaan tämän oikeuden perustana ei ole mikään hänen hyvinvointinsa osa-alue: toimittajan lähdesuojan taustalla ovat yleisemmät seikat, esimerkiksi korruption kitkeminen.

Toinen kuuluisa oikeuksien teoria on yhdysvaltalaisen oikeusteoreetikon Ronald Dworkinin (1931–2013) esittämä näkemys oikeuksista valttikortteina: julkinen valta ei voi toteuttaa sellaisia hankkeita, jotka ovat ristiriidassa yksilön oikeuksien kanssa.⁹ Dworkinin teoria toimii kohtalaisen hyvin silloin, kun oikeuksilla tarkoitetaan luonnollisia oikeuksia. Luonnonoikeuksien (*natural rights*) perinteessä ajatellaan, että jokaisella on tietyt perustavanlaatuiset oikeudet jo luonnontilassa, jossa ei ole valtiota tai oikeusjärjestelmää. Englantilainen filosofi John Locke (1632–1704) esitti, että tällaisia luonnollisia oikeuksia ovat oikeus elämään, vapauteen ja omaisuuteen. Valtion keskeisenä tehtävänä on turvata nämä oikeudet. Ajatussuunnan vaikutus on nähtävissä esimerkiksi Ranskan vallankumouksen yhteydessä laaditussa ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistuksessa sekä Yhdysvaltain perustuslain perusoikeusluettelossa. Tämän tyyppisten oikeuksien voidaan tosiaan sanoa toimivan valttikortteina. Nykyään varsinkaan juristit eivät puhu luonnollisista oikeuksista vaan ihmis- ja perusoikeuksista, mutta edelleen ajatellaan, että valtio ei saa niitä loukata. Kaikki oikeudet eivät kuitenkaan ole ihmis- tai perusoikeuksia: Esimerkiksi tämän teoksen kirjoitushetkellä tietynikäisten lasten vanhemmilla on oikeus kotihoidontukeen. Kuitenkin valtio voi täysin vapaasti lakkauttaa kotihoidontuen vedoten joihinkin julkisiin hankkeisiin, esimerkiksi äitien työssäkäynnin lisäämiseen. Oikeus kotihoidontukeen ei siis toimi valttikorttina valtiota vastaan.

Toisessa intressiteorian ”koulukunnassa” ei lähestytä oikeuksia velvollisuuksien *perusteina* vaan niiden *loogisina seurauksina*. Tämän koulukunnan teoriat on yleensä rakennettu aiemmin mainitsemani Hohfeldin analyysin pohjalte. Teoriassa siis oletetaan jonkin velvollisuuden olemassaolo ja kysytään, kenellä on tämän velvollisuuden seurauksena

oikeuksia. Velvollisuus määräytyy sen perusteella, ketä velvollisuus tyypillisesti hyödyttää. Näin ollen edellä mainitussa esimerkissä Annalla on oikeus saada Mikolta 500 €, koska rahan saaminen on tyypillisesti hyödyllistä. Tähän perusmuotoiluun on kuitenkin tehtävä useita täsmennyksiä ja varaumia.

On ensinnäkin täsmennettävä, että kysymys tosiaan on velvollisuuksista, jotka *tyypillisesti* hyödyttävät jotakuta.¹⁰ Tätä tyypillisyysehtoa on helppo perustella esimerkein. Vaikkapa omistusoikeudet ovat tyypillisesti hyödyllisiä, vaikka yksittäistilanteessa omistaminen saattaa olla taakka. Esimerkiksi golfosakkeet – jotka oikeuttavat käyttämään tiettyä golfkenttää mutta velvoittavat maksamaan vastikemaksuja – ovat todellinen esimerkki tästä, sillä niiden omistaja ei välttämättä pääse niistä eroon. Silti on luontevaa sanoa, että hänellä on omistusoikeus kyseisiin osakkeisiin.

Toiseksi vain tietynlaiset olennot voivat olla oikeudenhaltijoita. Intressiteoreetikoiden mukaan oikeudenhaltijan on oltava yleensä joko itsessään arvokas taikka itsessään arvokkaiden olentojen muodostama ryhmä, kuten yritys.¹¹ Tämä rajausta voi vaikuttaa mielivaltaiselta. Sen peruste on kuitenkin ajatuksessa, ketä *kohtaan* meillä voi olla velvollisuuksia. Voi olla esimerkiksi vaikea ymmärtää, miten kasveja kohtaan voisi olla velvollisuuksia. Kasvit eivät luultavasti ole itseisarvoisia olentoja, koska ne kaiki eivät ole tuntoisia; joitakin kasvilajeja toki suojellaan, mutta peruste tälle on usein esimerkiksi niiden rooli ekosysteemeissä. Animismiin, esimerkiksi ”kasvien henkiin”, uskova ihminen taas voisi pitää velvollisuuksia kasveja kohtaan täysin luontevina. Intressiteorian taustalla ovat siis tietynlaisiin arvoihin perustuvat näkemykset.

Kolmas tarkennus liittyy siihen, että velvollisuuksista hyötyvät usein ulkopuoliset tahot. Tätä voisi kutsua *ulkopuolisen ongelmaksi*. Tämä ongelma on ollut keskeinen argumentti, jota tahtoteoreetikot ovat käyttäneet intressiteoriaa vastaan, joten esittelen sitä hieman laajemmin. Ajatellaan, että Mikolla on velvollisuus maksaa takaisin Annalta lainaamansa 10 000 euroa. Tällöin Annalla on oikeus siihen, että Mikko maksaa takaisin. Anna on kuitenkin perheenäiti, ja tyypillisesti myös perheenäidin perheenjäsenet hyötyvät tällaisen velan takaisinmaksusta, koska perheen taloudellinen tila paranee. Onko siis myös perheenjäsenillä oikeus siihen, että Mikko maksaa velan takaisin? Tämä kuulostaisi etenkin juridisesti kummalliselta. Jo Jhering kiinnitti tähän ongelmaan huomiota: hän pyrki erottamaan subjektiiviset oikeudet

pelkistä velvollisuuksien ”heijastusvaikutuksista” (*Reflexwirkungen*).¹² Tämä jaottelu rantautui myös Suomeen, ja sitä käytti esimerkiksi Urho Kekkonen oikeustieteellisessä väitöskirjassaan vuonna 1936. Kekkonen mukaan ”subjektiivinen oikeus on heijastusvaikutuksesta erotettavissa siitä, että subjektiivinen oikeus voidaan intressentin toimesta saattaa prosessuaalisesti tehokkaaksi”.¹³ Suomeksi sanottuna Annan olisi siis voitava haastaa Mikko oikeuteen, jotta häntä voitaisiin pitää oikeudenhaltijana. Tämä ratkaisu yhdistelee tahto- ja intressiteoriaa, mutta ongelma voidaan ratkaista myös puhtaasti intressiteorian avulla. Esittelen seuraavaksi amerikkalaisen oikeusfilosofi Matthew Kramerin ratkaisun.¹⁴

Kramerin teoria – jota pidän parhaana intressiteorianä – ratkaisee ongelman velvollisuuden sisällön analyysillä. Kramerin ratkaisu pohjautuu Jeremy Benthamin kirjoituksiin, ja Kramer kutsuukin ratkaisuaan Benthamin testiksi. Testin mukaan on ainoastaan tutustuttava siihen, minkä ehtojen on täytyttävä, jotta velvollisuutta V voidaan katsoa rikotun. Jos näihin ehtoihin sisältyy asiointi, joka vaikuttaa jonkin olennon tilanteeseen tyypillisesti haitallisella tavalla, V:stä seuraa oikeus kyseiselle olennolle.¹⁵ Tämän asiointilan on siis oltava pääteltävissä suoraan velvollisuuden sisällöstä. Jotta voidaan osoittaa, että Mikko on rikkonut velvollisuutensa Annaa kohtaan, on näytettävä toteen asiointi A: ”Mikko ei ole maksanut Annalle velkaansa”. A on Annan kannalta tyypillisesti haitallinen, joten Mikon velvollisuudesta seuraa Annalle oikeus. Sen sijaan velvollisuuden rikkomisen osoittaminen ei edes edellytä tietoa Annan perheen olemassaolosta: Annan perheenjäsenten intressit ovat velvollisuuden täyttämisen tai rikkomisen kannalta tarpeettomia sivuseikkoja. Näin ollen perheenjäsenille ei seuraa Mikon velvollisuudesta oikeuksia vaan ainoastaan heijastusvaikutuksia.

Kramer esitti Benthamin testin alun perin intressiteoriaansa lisäyksenä, jonka tarkoitus on vain tarjota ratkaisu ulkopuolisen ongelmaan. Nähdäkseni Benthamin testi on kuitenkin koko intressiteorian ydin. Kramerin intressiteoria voidaankin kokonaisuudessaan ilmaista näin:

X on oikeudenhaltija suhteessa Y:n velvollisuuteen V, jos

- (1) X:llä voi olla oikeuksia, ja
- (2) V:n rikkomisen ehtoihin kuuluu asiointi, joka vaikuttaa X:n tilanteeseen tavalla, joka on X:n kaltaiselle olennolle tyypillisesti kielteinen.¹⁶

Testille voidaan antaa myös ”myönteinen” muotoilu, jolloin huomiota kiinnitetäänkin siihen, milloin velvollisuus tulee täytetyksi. Tällöin kohta (2) muotoillaan näin:

- (2b) V:n täytetyksi tulemisen ehtoihin kuuluu asiointi, joka vaikuttaa X:n tilanteeseen tavalla, joka on X:n kaltaiselle olennolle tyypillisesti myönteinen.

Tämä muotoilu voi vaikuttaa kummalliselta, mutta se ratkaisee ulkopuolisen ongelman elegantisti. Se vastaa hyvin ainakin omia intuitioitani siitä, millaisissa tilanteissa velvollisuudesta seuraa oikeus. Se myös kertoo jotain siitä, *mitä oikeudet ovat*: oikeudet ovat sellaisten velvollisuuksien vastineita, joiden täyttäminen tai rikkominen on olennaisella, edellä määritellyllä tavalla kytköksissä oikeudenhaltijan intresseihin.

TEORIOIDEN VERTAILUA

Nähdäkseni intressiteorian puolesta ei voi esittää yhtä ratkaisevaa argumenttia. Sen sijaan intressiteoria pärjää tahtoteoriaa paremmin monissa pienissä vertailuissa. Kuten edellä on todettu, tahtoteoria kytkee oikeudet siihen, että oikeudenhaltija kykenee hallitsemaan jonkun toisen velvollisuutta. Oikeudenhaltijalla on tahtoteorian mukaan aina valta vaatia velvollisuuden täytäntöönpanoa, ja toisaalta hän voi myös luopua oikeudesta. Esimerkiksi velkojalla on oikeus saada velka maksetuksi, koska hän voi vaatia velan maksamista – viime kädessä haastamalla velallisen oikeuteen – tai antaa velan anteeksi. Tämän vuoksi niin sanotut luovuttamattomat oikeudet eivät ole oikeuksia lainkaan. Esimerkiksi monia ihmisoikeuksia, kuten oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen, pidetään luovuttamattomina. Tällaiset ihmisoikeudet eivät siis ole oikeuksia, kuten ei myöskään esimerkiksi oikeus olla tulematta murhatuksi. Samoin esimerkiksi vähimmäispalkkalaella ja yleissitovilla työehtosopimuksilla *vähennetään* tahtoteorian mukaan työntekijöiden oikeuksia: työntekijällä ei ole oikeutta vähimmäispalkkaan, koska hän ei voi luopua siitä sopimalla pienemmästä palkasta.¹⁷

Jatketaan seuraavaksi syvästi kehitysvammaisten ihmisten, lasten ja eläinten oikeuksiin. Tahtoteoreetikot ovat näissä kysymyksissä jakautuneet kahteen leiriin. ”Kovat” tahtoteoreetikot kieltävät esimerkiksi lasten oikeudet.¹⁸ Esimerkiksi Hartilla tahtoteorian perustana

on ajatus jokaiselle kuuluvasta luonnollisesta oikeudesta vapauteen, minkä vuoksi oikeudenhaltija on ”suvereeni pienessä mittakaavassa”.¹⁹ Tämä on lähtökohta hänen varhaistuotannossaan esittämälleen kovalle tahtoteorialle. ”Pehmeiden” tahtoteoreetikoiden mukaan taas oikeudenhaltijaa voi myös edustaa joku toinen.²⁰

Kovatkaan tahtoteoreetikot eivät toki ole sitä mieltä, ettei lapsia tai eläimiä pitäisi suojella. He ovat kuitenkin etääntyneet kauas siitä, miten oikeus-sanaa nykyään käytetään, enkä ole täysin varma, mitä he tällä saavuttavat. Ajatellaan eläinaktivistia, joka vaatii eläimille tiettyjä juridisia oikeuksia, esimerkiksi oikeutta olla tulematta ihmisen tappamaksi. On täysin ilmeistä, ettei hän ole esittämässä eläimille kovan tahtoteorian mukaisia oikeuksia. Jos kova tahtoteoreetikko nyt saapuu ihmettelemään ehdotusta ja puhuu eläinten oikeuksien käsitteellisestä mahdottomuudesta, hän on ymmärtänyt väärin, mitä eläinaktivisti esittää. Parhaimmillaan kritiikistä voi toki seurata se, että eläinaktivisti muotoilee omat vaatimuksensa selkeämmin.

”Pehmeät” tahtoteoreetikot sallivat ainakin lasten oikeudet. Tähän ryhmään kuuluvat muun muassa edellä mainitut H. L. A. Hart (myöhäistuotannossaan) ja Hans Kelsen. Tyypillisesti nämä teoreetikot pitävät velvollisuuksien kontrollointia tärkeänä oikeuksien piirteenä, mutta tätä kontrollointia voi harjoittaa myös oikeudenhaltijan edustaja. Tietysti myös kovat tahtoteoreetikot hyväksyvät edustamisen mahdollisuuden, mutta edustajan on tällöin oltava päämiehensä valtuuttama. Pehmeiden tahtoteoreetikoiden mukaan taas edustaja voi olla myös vaikkapa tuomioistuimen määräämä. Tämä ratkaisu varmasti kuulostaa monen juristin korvaan ilmeisen loogiselta: suomalaiset oikeustieteen opiskelijat oppivat ajattelemaan juurikin niin, että vajaavaltaiselle voidaan määrätä edunvalvoja, joka sitten edustaa häntä.

Myös pehmeä tahtoteoria herättää kuitenkin kysymyksiä. Vajaavaltaisen oikeudet ovat oletettavasti odotusoikeuksia, eli muilla voi olla velvollisuuksia vajaavaltaisia kohtaan, vaikkei vajaavaltaisen itse voisikaan vaatia niiden täytäntöönpanoa. Yksi kysymys on, ketä voidaan edustaa – kenellä tai millä vajaavaltaisella voi olla odotusoikeuksia? Voidaanko esimerkiksi kiviä edustaa? Pehmeän tahtoteorian pitää tarjota sellainen teoria odotusoikeuksista, joka ei nojaudu vain oikeudenhaltijan kykyyn vaatia velvollisuuksien täytäntöönpanoa. Kelsen ei vaikuta tarjoavan tällaista teoriaa: hänen mukaansa päämies ja edustettava ovat edustussuhteessa, mutta hän ei määrittele tätä suhdetta sen tarkemmin.²¹

Voisiko Kelsenin mukaan siis eläimillä, kasveilla tai kivillä olla odotusoikeuksia? Tuskin – hänen mukaansa vain ihmisillä voi olla oikeuksia ja velvollisuuksia. Hän ei kuitenkaan perustele tätä rajausta mitenkään muiden kuin täysivaltaisten henkilöiden oikeuksien osalta.²² Hartin mukaan taas odotusoikeuden haltija on se, jolle varsinaiset tahdonvaltaan perustuvat oikeudet siirtyvät sitten, kun hänestä tulee täysivaltainen.²³ Tämä ratkaisu pystynee selittämään lasten oikeudet muttei pysyvästi vajaavaltaiten – kuten syvästi kehitysvammaisten tai vakavan aivovaurion saaneiden ihmisten – oikeuksia. Heistä nimittäin ei koskaan tule täysivaltaisia, eivätkä he näin ollen koskaan voi saavuttaa tahtoteorian vaatimaa kontrollia muiden velvollisuuksista. Tällaisissa tapauksissa ainoa luonteva teoria odotusoikeudeksi on intressiteoria. *Pehmeä tahtoteoria siis tarvitsee intressiteoriaa*, vähintäänkin teoriana odotusoikeuksista. Jos taas intressiteorian mukaiset oikeudet hyväksytään osaksi tahtoteoriaa, herää kysymys, eikö esimerkiksi eläimilläkin voisi sitten olla oikeuksia?

Laajempi kysymys on, onko pehmeissä tahtoteorioissa etäännytty liian kauas tahtoteorian lähtökohtaisesta ajatuksesta. Ainakin joidenkin tahtoteorioiden pohjimmainen perustelu on ajatus jokaisen oikeudesta vapauteen, minkä takia oikeudenhaltijat ovat ”suvereeneja pienessä mittakaavassa”. Jos nyt esimerkiksi koirilla voi olla odotusoikeuksia, niin onko koira tällöin suvereeni pienessä mittakaavassa?

Intressiteorialla on monia vahvuuksia. Se löytää ensinnäkin oikeuksia sieltä, mistä tahtoteoriakin, mutta sillä ei ole samanlaisia rajoituksia kuin tahtoteorialla. Toiseksi pidän intressiteorian vahvuutena sen kytköstä itseisarvon käsitteeseen. Kun keskustellaan esimerkiksi siitä, onko vaikkapa eläimillä tai roboteilla oikeuksia, nojataan usein itseisarvoon: ovatko eläimet tai robotit itsessään arvokkaita ja onko ihmisellä velvollisuuksia niitä kohtaan? Intressiteoria selittää tämän kielenkäytön piirteen luontevasti, koska se kytkee oikeudet moraaliseen arvoon: vaikka en pidä ihmisten ja muiden tuntoisten eläinten moraalista asemaa täysin samankaltaisena, oikeuksien rajaaminen vain ihmisiin luo nähdäkseni tarpeetonta moraalista kuilua ihmisten ja eläinten välille.

VÄÄRÄ VASTAKKAINASETTELU?

Voi myös kysyä, miksi pitäisi valita kumpaakaan leiriä. Ehkä pitäisi vain hyväksyä, että on erilaisia oikeuksia. Tätä näkemystä voidaan kutsua monifunktionäkemykseksi. Yhdysvaltalaisen filosofin Leif Wenarin esittämä monifunktioteoria käytännössä vain erittelee niitä eri tapoja, joilla oikeus-sanaa käytetään arkikielessä.²⁴ Hohfeldkin esitti näkemyksen oikeuksista ”löyhässä merkityksessä”, jolloin oikeuksia ovat mitkä tahansa kantajalleen hyödylliset oikeusasemat; tiukassa merkityksessä taas oikeuksia ovat vain odotusoikeudet.²⁵

Mainitsin aiemmin, ettei arkikielen tapa puhua oikeuksista ole väärä. Jos kuitenkin tahdotaan olla täsmällisiä ja välttää väärinymmärryksen mahdollisuus, on hyvä varata arkikielen eri ”oikeuksille” eri termit. Oetaan yksi esimerkki. Arkikielen lause ”minulla on oikeus poimia metsästä marjoja” tarkoittaa pitkälti samaa kuin ”minun on lupa poimia metsästä marjoja”. Tämän tyyppinen jokamiehenoikeus (tai mieluummin ”jokaisenoikeus”) ei kuitenkaan sisällä kaikkia piirteitä, joita yleensä liitetään oikeuksiin. On yleistä puhua esimerkiksi *oikeudenloukkauksista*, mutta jokamiehenoikeuksien kohdalla se ei ole mielekästä. Jos käyn poimimassa marjat Leon nenän edestä, en ole loukannut hänen jokamiehenoikeuttaan. Jos taas Leo löytää minut poimimassa suppilovahveroita hänen vakiopaikastaan ja heittää sen takia päälleni happoa, on luontevampaa sanoa hänen loukanneen oikeuttani ruumiilliseen koskemattomuuteen kuin jokamiehenoikeuttani. Joka tapauksessa tällainen loukkaus voi kohdistua vain johonkin odotusoikeuteen: pelkkiä vapauksia eli kiellon puuttumisia ei voi loukata. Esimerkiksi Hobbesin mukaan jokaisella on ”oikeus” puolustaa itseään. Hobbeshan tarkoittaa tällä oikeudella juurikin sitä, ettei kukaan tee väärin, jos puolustaa itseään fyysiseltä väkivallalta. Tällaista oikeutta ei voi loukata missään järkevässä mielessä. Hohfeldin väite, että odotusoikeudet ovat oikeuksia tiukassa mielessä, vaikuttaakin perustellulta.

Oikeus-sanan käyttäminen merkityksessä ”haltijalleen hyödyllinen lupa” herättää ajoittain melko vastenmielisiä mielle yhtymiä, jotka liittyvät siihen, että oikeudet yhdistetään vahvasti velvollisuuksiin. Ajatellaan esimerkiksi suostumusta seksiin. Yhdyntä jonkun kanssa ilman tämän suostumusta on lähtökohtaisesti rikos; sen sijaan suostumus tekee yhdyntästä lähtökohtaisesti sallitun. Olisi silti kummallista sanoa esimerkiksi, että miehellä on *oikeus* harrastaa seksiä naisen kanssa, jos nainen on ensin

antanut suostumuksensa. Tämä kuulostaa siltä, että naisella olisi jonkinlainen vastaava velvollisuus. Mitään tällaista velvollisuutta ei kuitenkaan ole – suostumuksen ainoa seuraus on, että yhdyntä ei ole mieheltä kielletty.

Jos kielenkäytössä kuitenkin halutaan säilyttää oikeus-käsitteen moninaisuus, intressiteoria voidaan ymmärtää vain teoriana yhdestä oikeuksien tyypistä eli odotusoikeuksista. Kramerin intressiteoria on nähdäkseni erinomainen teoria odotusoikeuksista: se selittää hyvin velvollisuuksien ja oikeuksien suhteen. On toki mahdollista ajatella, että tämän velvollisuus–odotusoikeus-parin ohella on myös muita oikeustyyppisiä.

* * *

Olen tuonut tässä luvussa esille oikeus-käsitteen epäselvyyden. Varsinkin filosofisessa kielenkäytössä, jossa pyritään määrittelemään käsitteet mahdollisimman täsmällisesti, on hyvä rajata oikeus-sanalle selkeä merkitys. Tällöin on syytä olla käytössä vähintäänkin tarkentava sanasto lupineen ja odotusoikeuksineen. Jos intressiteoriaa ei siis hyväksy varsinaiseksi teoriaksi oikeuksista, sen voi tällöin vähintään hyväksyä teoriaksi odotusoikeuksista, eli teoriaksi velvollisuuksien suunnasta.

Oikeuksista teoretisointi on monella tapaa hyödyllistä. Teoretisointia ei välttämättä tarvita arkipäivän moraalisisessa ja juridisessa karkossa luovimiseen, mutta käsitteellisen tarkkuuden tarve lisääntyy heti kun aletaan puhua kiperämmistä tapauksista – kuten eläinten tai robottien oikeuksista. Lisääntynyt ymmärrys siitä, mistä puhutaan puhuttaessa oikeuksista, ehkäisee leväperäistä päättelyä ja auttaa hahmottamaan, mistä monissa oikeuksiin liittyvissä väittelyissä on kysymys. Monet tällaiset väittelyt kumpuavat lopulta siitä, että väittelijät tarkoittavat eri asioita puhuessaan oikeuksista. Ei toki ole poissuljettua, etteikö käsitteen epäselvyys voisi myös palvella esimerkiksi ongelmallisten valtarakenteiden kyseenalaistamisessa. Esimerkiksi yhdysvaltalainen Nonhuman Rights Project on hyödyntänyt juridisen henkilökäsitteen avoimuutta argumentoidessaan sen puolesta, että tietyt eläimet ovat henkilöitä ja että niille kuuluvat täten tietyt oikeudet. Toisaalta epäselviä käsitteitä voidaan käyttää myös sorron ja väkivallan oikeuttamiseen (ks. loppusanat tässä teoksessa).

Itse kiinnostuin alun perin oikeuksien teorioista, koska halusin ymmärtää oikeustieteellisessä kirjallisuudessa usein esitettyä väitettä,

ettei eläimillä ole juridisia oikeuksia. Tätä väitettä perusteltiin eri tavoin, mutta yksi tyypillinen perustelu nojautui tahtoteoriaan: eläimillä ei ole oikeuksia, koska eläimet eivät voi vaatia oikeuksiaan oikeussalissa (kova tahtoteoria) tai tällaisia vaatimuksia ei toistaiseksi voida esittää eläinten nimissä (pehmeä tahtoteoria). Teorioihin tutustuttuani huomasin, ettei tämä väite ole perusteltu. Juristit nimittäin puhuvat arkipäiväisesti intressiteorian mukaisista oikeuksista, kun he puhuvat vaikkapa oikeudesta ruumiilliseen koskemattomuuteen, ja eläimillä on intressiteorian mukaisia oikeuksia: ihmisillä on monenlaisia velvollisuuksia liittyen eläinten hyvään kohteluun. Vähintäänkin juridisessa arkikielessä, jossa ei noudateta tahtoteorian tiukkoja vaatimuksia, on siis perusteltua puhua eläinten juridisista oikeuksista.

4. OIKEUKSIEN INTRESSITEORIAN PUOLUSTUS

1. Ks. esim. Kaisto 2007, 220–229; Webb 2018.
2. Hobbes 1999, 126.
3. Hobbes 1999, 127.
4. Hohfeld 1913. Ks. myös Kramer 1998; Kurki 2015.
5. Eksplikaatio on Rudolf Carnapin esittelemä ajatus. Ks. Carnap 1950; Beaney 2004.
6. Ks. Kelsen 1968, 138–158; Hart 1955; oikeuksia koskevat esseet teoksessa Hart 1982; Aarnio 2006, 87–95.
7. Hyvä lähde Benthamin ajatuksiin tutustumiseen on Hart 1982. Ks. Jheringin ajattelusta Nuotio 2001.
8. Raz 1984. X:n hyvinvoinnin osa-alueen on oltava lähtökohtaisesti riittävä peruste velvollisuudelle. Sen ei kaikissa tilanteissa tarvitse perustaa toisen velvollisuutta, sillä jotkin velvollisuutta vastaan puhuvat perusteet voivat joissakin tilanteissa olla painavampia.
9. Ks. Dworkin 1977 ja esim. Lagerpetz 2009, 172–176.
10. Tämän tyyppisyysmuotoilun esitti ilmeisesti ensimmäisenä skotlantilainen oikeusteoreetikko Neil MacCormick. MacCormick 1977.
11. Sillä, että jokin olento on itsessään arvokas, voidaan tarkoittaa hyvin monia eri asioita. Intressiteoreetikot puhuvat usein ”perimmäisestä arvosta” (*ultimate value*): olento, jonka hyvinvointi on itseisarvoista (*intrinsic value*), on perimmäisen arvokas. Teemaa käsittelee myös Aalto-Heinilä luvussa 5.
12. von Jhering 1877, 353. Ks. Wagner 1993, 344.
13. Kekkonen 1936, 18.
14. MacCormickin ratkaisuyritys nojaa lainsäädännön tarkoitukseen. MacCormick 1977, 203–204.
15. Yksinkertaistan tässä testiä hieman. Ks. tarkemmin Kramer 2010; Kurki 2018.
16. Ks. Kurki 2018.
17. Tämän teoksen luvussa 5 Aalto-Heinilä puolustaa niin sanottua sisällöllistä tahtoteoriaa, jonka voi ajatella vastaavan tähän luovuttamattomia oikeuksia koskevaan kritiikkiin. Tämän tyyppinen tahtoteoria ei nimittäin kytkä oikeuksia poikkeuksetta niiden muodollisiin piirteisiin.
18. Kovaan leiriin kuuluvat esimerkiksi Hillel Steiner ja Carl Wellman. Steiner 1994; Wellman 1995.
19. Hart 1982, 183. Ks. myös. Aalto-Heinilä 2009.
20. Hart 1982.
21. Kelsen 1968, 83–84.
22. Kelsen 1968, 97.
23. Hart 1982, 184.
24. Wenar 2005; vrt. Wenar 2013.
25. Hohfeld 1913, 30.